

EN KØBENHAVNSK BOGTRYKKERSVEND
OG HANS ARBEJDE
I SLUTNINGEN AF DET 18. ÅRHUNDREDE

AF

INGRID ILSØE

Fornylig har Det kongelige Biblioteks Håndskriftsamling erhvervet en anonym „Regnings-Bog“ med et detaljeret regnskab over indtægter ved udført bogtrykkerarbejde 1777–96 (Ny kgl.Saml. 1402, 8°). Den har været bevaret i familien Schubarts eje, og det lader sig uden vanskelighed konstatere, at der er tale om et regnskab ført af den senere bestyrer for Vajsenhusets trykkeri Carl Friedrich Schubart, mens han arbejdede som bogtrykkersvend i række københavnske trykkerier. Oplysninger af denne art er sjældent forekommende i dansk bogtrykhistorie. Det der er bevaret, må karakteriseres som noget så usædvanligt som en renskrift af en contra-svendebog: det regnskab over udført arbejde, en svend førte sideløbende med sin arbejdsgiver som dokumentation ved den månedlige lønafregning.¹⁾ Foruden et indtryk af, hvad en bogtrykkersvend kunne tjene, får man indblik i arbejdet, som løbende udførtes i de pågældende trykkerier – regulære bøger og tidsskrifter blandet med alskens småtryk og accidenstryk. Desuden kastes der undertiden lys over trykningen af værker, der ikke har bogtrykkerangivelse. Regnskabsbogen er derfor nok værd at se nærmere på.

Carl Friedrich Schubart var født i København i 1759. Han blev opkaldt efter sin fader, en indvandret tysker, der ansås for „en virkelig lærd bogtrykker“, og som i 1788 blev bestyrer af Vajsenhusets trykkeri.²⁾ Som det ofte skete, gik sønnen i faderens fodspor, men hvor og hvorlænge han har stået i bogtrykkerlære vides ikke. Læretiden svingede imellem 4–8 års varighed, og som attenårig i 1777, det år hvor regnskabet begynder, må han have været udlært. I bogtrykkerkunsten speci-

aliserede man sig gerne enten som sætter eller som trykker,³⁾ og Schubart valgte at specialisere sig som sætter. Med regnskabsbogen vil vi følge ham fra arbejdsplads til arbejdsplads.

Hos Höecke, Thiele og Simmelkjær 1777-83

Slutningen af 1700-tallet var en opgangstid for de københavnske bogtrykkerier. Det var en periode med stigende læselyst, og dette kombineret med en øget købekraft skabte behov for nyetableringer. Da Schubart som nyudlært svend skulle ud for at søge arbejde, fandtes der 13 bogtrykkerier i byen. 18 år senere, i 1795, kort før Schubart ophørte med sit regnskab, var der 19.⁴⁾

Det første sted, Schubart søgte hen, var *Poul Herman Höeckes* bogtrykkeri. Det var et af byens mindste med en ret blandet produktion, der udover Mallings „Store og gode Handlinger“ på fransk, som Rasmus Nyerup skriver, kun producerede „faa Artikler af synderlig vigtighed“. ⁵⁾ Her arbejdede Schubart fra april 1777 til Mikkelsdag, 29. sept. 1778 d.v.s. skiftedag. Det første halve år arbejdede han på akkord, idet lønnen rettede sig efter, hvor mange ark han kunne sætte, mens han i tiden efter fik fast løn, visse penge som det hed, 14 mark ugentlig. Af regnskabsbogen ses det endvidere, at Schubart ikke fik kost og logi i Höeckes husstand, som det ellers ofte var tilfældet i de tider.⁶⁾ I stedet fik han kostpenge, 1 rigsdaler om ugen.

Regnskabet fra april til sept. 1777 er et specificeret månedsregnskab over udført arbejde, hvilke skrifter eller dele af skrifter han arbejdede med som sætter og hvad han fik for det i rigsdaler, mark og skilling (1 rdl. = 6 mk. à 16 sk). I april og maj så regnskabet således ud:

<i>April</i>	Rdl.	Mk.	Sk.
Danmarks Handelsspeil, D 4 Colum		2	6
E,F,G - 3 Ark - à 9 Mk. 8 Sk. Arket	4	4	8
En italiensk Opera, G 8 Colum. og H 8 Colum.		4	8
Den kloge Mands Haandbog, A 8 og B 8 Colum.		4	8
Dr. Münters Text, Bb 6 Colum.		2	
- dito Ec, 12 Colum.		5	
Summa	7	4	14
Kostpenge	4		
Udlagt	2		
Resterer	1	4	14

Maj	Rdl.	Mk.	Sk.
Danmarks Handelsspeil H,I,K, à 9 Mk. 8 Sk.	4	4	8
Et Mineralen Catalogus, A Arket 6 Col.		2	4
Bøger-Catalog, A,B ¼ Ark, à 1 Rdl.	1	4	8
Tvende Taler af Borchsenius A-E, à 5 Mk. Arket	3	1	
Summa	11		4
Kostpenge	5		
Resterer	6		4

Der er tale om et par af Hans Holcks skrifter, håndbogen „Danmarks og Norges samt Hertugdømmerne Slesvigs og Holsteens Handels Speil for Året 1777“, og hans folkelige lægebog „Den kloge Mands Haandbog 1777“. „Colum.“ betyder side, dvs. Schubart har sat f.eks. af Handelsspejlet 4 sider af ark D foruden hele ark E til G. Af præsten Balthazar Münters „Abgekürzte Predigten über einige Evangelia und den Catechismus vom Advent 1776 bis Advent 1777“ satte han 6 sider af ark Bb og 12 sider af Ee, og af præsten Willads Borchsenius’ „Tvende Taler“ fra 1777 arkene A-E, hvad der viser sig at være hele dette lille skrift. Desuden dele eller det hele af en italiensk opera, en bogkatalog og hvad der må være en del af auktionskatalogen over Terkel Klevenfeldts mineraler og fossiler.

I de følgende måneder satte han derpå ark A-B af Hans Holcks turisthåndbog „Fremmedes og Reysendes Haand-Lexicon“ 1777, ark G-I af Emanuel Ballings „Forsøg i det Følsomme“ fra 1777 og hele det populære skrift „Efterretning om Præsten Dr. William Dodd i Engelland, indeholdende hans Vita og Forbrydelse...“ 1777, foruden et par bogkataloger bl.a. for boghandler Proft og forordningen „Den nye Indretning ved den agende Post“ (19.9.1777.⁷)

Det er værd at lægge mærke til, at arbejdet blev fordelt på den måde, at flere bøger blev sat sideløbende, ikke een bog ad gangen. Desuden kan konstateres, at trykkerens, Höeckes, navn kun i to tilfælde findes angivet i de færdigtrykte bøger, nemlig i Emanuel Ballings „Forsøg i det Følsomme“ og Klevenfeldts auktionskatalog. I alle andre tilfælde forekommer alene forlæggerens navn på titelbladet: Hans Holck, Aviskontoret, boghandler Proft. Det må betyde, enten at Höecke har været forlægger for de to skrifter, eller at de er blevet finansieret af opdragsgiverne, henholdsvis Balling og Klevenfeldt.

Efter at have arbejdet halvandet år hos Höecke fik Schubart arbejde i *Johan Rudolph Thieles* bogtrykkeri. På dette tidspunkt var det endnu et af

1778. sønd Middelsdag kom jeg til Thiele,
 hvor jeg blev i 4 år indtil Middelsdag 1779,
 naar de vintere noget deraf.

1779 begyndte jeg sønd Middelsdag hos Simmel,
 hvor jeg var i 4 år indtil Middelsdag
 1783, for følger noget, det øvrige findes foran.

	Rt. Mj. Thil.		
Arbejst. Arisfor 3 a 16 p. Arbet	—	2.	4. —
Aftensopffer	—	—	7. —
Scholes forordninger	—	1.	4. —
En Nijde Preis-Courant	—	—	1. 8/
Egner-Catalogus	—	1.	1. —
2 fol. Colum. for Erændsindbr.	—	—	3. —
Amalia, en Roman	—	—	5. —
Et Patent Hærb	—	—	3. —
En folio Plakat	—	—	1. 8/
En Aars dets	—	—	— 12.
Enoan Billetter og anden Docidant.	—	1.	—
Lakkerlige, et Ugnblat, udgik et 1/2 Aar	—	4.	—
Et Aars over Charlotte Amalia	—	1.	8.

En side af C. F. Schubarts „Regnings-Bog“, Ny kgl. Saml. 1402 8°. Han oplyser her i et tilbageblik, at han 1778-79 arbejdede hos Thiele og 1779-1783 hos Simmelkjær. Fra årene hos Simmelkjær anføres nogle eksempler på hans arbejdsopgaver. Først fra da han okt. 1783 begyndte hos Stein, bliver regnskabet løbende

de mindre trykkerier og havde specialiseret sig i folkelige billedark. Der kendes ca. 300 forskellige træsnitark derfra. Det var en god salgsvare, der sikkert har haft en væsentlig betydning for trykkeriets økonomi.⁸⁾ Her arbejdede Schubart fra Mikkelsdag 1778 (29. sept.) til Mikkelsdag 1779. Desværre meddeler regnskabet kun oplysninger om lønnen. I månederne okt. til dec. 1778 tjente han 26 rdl. og 3 mark, og i månederne jan. til sept. 1779 79 rdl. og 5 mark, i gennemsnit knap 9 rdl. om måneden. Hvad han har arbejdet med, om han arbejdede på akkord eller fik fast løn, og om han fik kost og logi hos Thiele, oplyses ikke.

Mikkelsdag 1779 skiftede Schubart arbejdsplads igen og begyndte i *Simmelkjærs* trykkeri. Lars Christian Simmelkjær havde nedsat sig som bogtrykker i 1760erne, da han påtog sig at trykke Adresseavisen med materiel, som Adressekontorets bestyrelse overlod ham, og som han senere selv blev ejer af.⁹⁾ Også det hørte til de mindre trykkerier i København. Regnskabsbogen viser, at Schubart blev aflønnet på akkord, idet lønnen her svinger måned for måned fra 12–13 til 27 rdl. Han kunne altså her tjene en hel del mere, end han havde gjort hos Höecke og Thiele. Desværre har han heller ikke i sine 4 år hos Simmelkjær ført specificeret månedsregnskab over sit arbejde, men han noterer lidt om, hvad han har arbejdet med, f.eks. Adresseavisen, Schous forordninger, bogkataloger, Aftenposten, ugebladet „Det latterlige“ og forskellige uspecificerede accidenstryk.

Hos Stein 1783–87

Efter de fire år hos Simmelkjær blev Schubart ansat i *Steins* trykkeri. August Friedrich Stein havde oprettet sit bogtrykkeri i begyndelsen af 1760erne og udsendte 1774 en skriftprøvebog, hvori han hævder at have bekostet et stort og anseelig trykkeri. Skrifterne i skriftprøvebogen skal vise, at „Setning og Trykning her ikke giver de beste udenlandske Ziirligheder noget efter. Men for at kunne høste Frugt af den Capital, jeg har sat i Bogtrykkeriet, ønsker jeg mig den Lykke, at bæres med fortiente og berømmelige Forfatteres Tillid, og betroes Deres Verkers Trykning. Saa let, net, hastigt og i alle Maader forsvarligt, som andre kan befordre nogen Forfatters Verker, gjør jeg det og“.¹⁰⁾ Trykkeriet var ikke stort, men det lykkedes ham faktisk at blive en velanskreven bogtrykker, der udførte arbejde for ansete forfattere som f.eks. P.F. Suhm, Jacob Langebek og Ove Høegh Guldberg. Af kendte værkudgaver kan nævnes Wessels Samtlige Skrifter, de første tre bind af en folioudgave af Snorre Sturlasons Heimskringla, udgaver af den islandske litteratur etc.

Her arbejdede Schubart fra okt. 1783 til sept. 1787. Nu begyndte han igen at føre et specificeret regnskab over sit arbejde, fra 1783 til 1786 opgjort for flere måneder eller for mere end et år ad gangen, mens der for 1787 tiden efter Steins død er månedlige afregninger. I begge tilfælde får han udbetalt et vist beløb til løbende fornødenheder i form af kostpenge. Han blev aflønnet på akkord og fik desuden fra 1787 et tillæg på 2 rdl., de såkaldte messepenge, der blev udbetalt to gange om året på skifte- eller markedsdagene (messe = marked) 29. marts og 29. sept.

Ved angivelsen af sine arbejdsopgaver har Schubart naturligvis ofte forkortet titlerne, så det ikke altid er helt gennemskueligt, hvad der menes. Men følgende prøve er ikke vanskelig.

1783 begyndt hos Stein.

Oct. og Nov. Maaned

	Rdl.	Mk.	Sk.
Ankündigung einer Beschreibung Islands von Eggers, 1 Ark 5 Col. à 1 rdl.	1	1	14
Handelsavisen No. 40-48, à 9 Mk.	13	3	
Subskriptions Beviis			12
Skipperlister		3	8
Worms Lexicon A-D à 10 Mk	6	4	
Om den ostindiske Handel af Hennings A-F à 9 Mk.	9		
Summa	31	1	2
Bekommet	18		
Resterer	13	1	2

Handelsavisen d.v.s. Handels- og Industri-Tidende blev hans hovedbeskæftigelse i al den tid, han var ansat hos Stein. Det var en ugeavis, der indeholdt erhvervsnyt fra ind- og udland, med Chr. H. Pram som redaktør. Den var på 16 sider i oktav, altså 1 ark, og lønnen var 9 mark for at sætte hvert nr. Derudover var han beskæftiget med forefaldende arbejde i trykkeriet. I disse første måneder satte han hele Christian Eggers skrift „Ankündigung einer physikalischen und statistischen Beschreibung Islands“ på 1 ark og 5 sider, 4 ark af tredje bind af Jens Worms forfatterleksikon, der udkom 1784, samt 6 ark af Aug. Hennings „Om den ostindiske Handel“, hvormed må menes „Gegenwärtiger Zustand der Besitzungen der Europäer in Ostindien“ Kbh. 1784. Dertil kom så 2 ark skipperlister, og et subskriptionsbevis til en ikke angivet bog.

Schubart har altså sat både hele værker, og dele af værker. Andre sættere må have sat de i regnskabet manglende dele, og gennembladrer

man Kgl.Bibl.s pligtafleveringsprotokol for disse år, finder man da også under afleveringerne fra Steins trykkeri en hel del titler, som overhovedet ikke er anført hos Schubart.¹¹⁾

I tiden fra nov. 1785 til og med jan. 1787 så Schubarts tilgodehavende for sætteearbejde således ud:

	Rdl.	Mk.	Sk.
Handelsavisen fra No. 45. til 52 dette Aar er 60 ark à 1 Rdl. 3 Mk.	90		
Tillæg til No. 50 forrige Aar		1	8
dito til No. 12 og 35	1	1	
En Landsmands Tanker A,B,C, à 7 Mk.	3	3	
Löwenörns Reise G-Y, 14 ½ Ark à 7 Mk.	16	5	8
30 Tabeller til samme, à 2 Mk. Stk.	10		
X Arket, 4 Folio-Tabeller, à 1 Rdl. Stk.	4		
Geschichte der Menschheit, A,B,K,L à 8 Mk.	5	2	
Skrivelse fra H til S, A,B ½ Ark, à 7 Mk.	1	4	8
Breve om Danmarks finanzvæsen A-F à 8 Mk.	8		
Et Liigvers for Classen		3	
Titel og fortale til Islands Historie		3	
Martfelds Spørgsmaals	1		
Chronicon-Mannix, A-T, 19 Ark à 2 Rdl.	38		
Titlen 1 Ark, og Græsk at sætte dertil	4		
4 Patent-Tabeller over Døde 1 Rdl. 3 Mk.	6		
Et Brudevers for Proc. Haagen		3	
En islandsk Forordning A-C, à 1 Rdl.	3		
Viga-Glums-Saga, A-Cc, 26 Ark à 1 Rdl. 2 Mk.	34	4	
Geographie for Hvermand A-C, à 10 Mk.	5		
Kong Sverres Saga, A-F, à 11 Mk.	11		
At lægge 7 Centner ny Skrift af	3	3	
Summa	252	2	4
Bekommet	217		
Resterer	35	2	4
Rest. 35 Rdl. 2 Mk. 4 Sk.			

Efter at Stein var død:

<i>Januar 1787</i>	Rdl.	Mk.	Sk.
Sverris Saga G-N, à 11 Mk.	12	5	
Handelsavisen No. 1-5, à 9 Mk	7	3	
Viga Gluims Dd Arket	1	2	
Minerva for Jan. Maaned C,D, à 7 Mk.	2	2	
Wessels samtlige Skrifter A,B,C, à 1 Rdl.	3		
Summa	27		
Kostpenge	4		
Resterer	23		

Udover Handelsavisen med diverse tillæg har Schubart i denne periode sat en række småskrifter som f.eks. P. Hersleb Graahs skrifter om landboreformen „En Landmands Tanker om at foreene Bondens Frihed med nærværende forfatning, uden betydelig Tab for Jorddrotten“, og „Landmandens Svar til S... i Anledning af det ham tilsendte Brev fra H til S“, begge trykt 1786. Han har sat hele Paul de Løwenørns „Beretning om en Reise, foretaget efter allern. Befaling i Aarene 1783 og 1783 med Fregatten Prøven for at undersøge de i Dannemark forfærdigede Søelængde Uhrer“, 1785 (idet han satte ark A-F i måneden før denne opgørelse). Også hele „Chronicon Manniæ“ har han sat med titelblad og nogle sider på græsk. Værket er forfattet af englænderen James Johnstone og hedder „Antiquitates Celto-normannicæ, containing the Chronicle of Man and the Isles...“ 1786, men Schubart har brugt klummetitelen i sit regnskab. Det er en tospaltede tekstudgave i kvart på latin og engelsk.

Derimod satte han kun 4 ark, ark A,B,K,L, af første bind af Chr. Ulrich Detlevs Eggers' „Skizze und Fragmente einer Geschichte der Menschheit“ 1786, kun titel og fortale af samme forfatters „Physikalische und statistische Beschreibung von Island“ 1786, og af Jacob Kloppeburgs tobinds lærebog i geografi „Geographie for Enhver, især for Ungdommen“ 1787 kun ark A-C. I 1786 til januar 1787 satte han ark A til Dd af den islandske saga Viga-Glum, mens en anden sætter har taget sig af resten, arkene Ee-Ll. Sagaen er en parallelsproget tekstudgave i kvart, latin og islandsk, med noter sat med petit nederst på siden.

En eller anden gang i slutningen af 1786 har Stein anskaffet ny skrift eller nye typer til trykkeriet, 700 pund ialt, og Schubart har fået til opgave at fordele typerne i sættekasserne.

Den 20. dec. 1786 døde Stein 58 år gammel,¹²⁾ men trykkeriet førtes

ADSKILLIGE KOSKENER,
FIGURER OG ZIRATER:

PAA GROVE MISSAL KEGLE.

PAA LILLE MISSAL KEGLE.

PAA GROVE CANON KEGLE.

PAA LILLE CANON KEGLE.

videre indtil midten af sept. 1787. Derved nåede Schubart også at blive færdig med størstedelen af Sverres saga, der indgik i fjerde bind af Snorre Sturlesons „Heimskringla“, et af de virkelig imponerende værker, som blev trykt i Steins trykkeri. (Slutningen af fjerde bind samt femte bind 1815 blev trykt af henholdsvis Sebastian og H.J. Popp).¹³⁾ Ark A til Ccc har han sat fra sidst i 1786 til trykkeriets ophør. Samtidig har en anden sat de følgende ark af sagaen, hvoraf Schubart i juli 1787 har måttet sætte ark Ooo om. Den oldnordiske og danske tekst er sat i spalter med henholdsvis antikva og fraktur, mens den latinske oversættelse findes nederst på hver side i fuld formatbredde med kursiv. Sagaen fylder 334 sider, eller 83 ark, og oplaget var på 500 eksemplarer, som det oplyses i indledningen til fjerde bind. Her fortælles også så malende en historie om oplagets fataliteter, at læseren sikkert vil tilgive et lille indskud herom:

„Men nu indtraf flere offentlige og private Uheld, som meget hindrede Arbejdets Fremgang. I det ovennævnte ulykkelige Aar 1795 truede den i København i hele to Dage rasende Ildebrand, baade Frue Kirke, og den derved beliggende Skolebygning, hvori Udgiveren [Skule Thorlacius, rektor ved Metropolitanskolen] boede, med uundgaaelig Ødelæggelse. Nyligen var fra Bogtrykkeren flyttet til ham Oplaget af Sverres Saga, nemlig 500 fra Pressen færdige exemplarer, da Ilden, der ødelagde hele Nabolavet, bød at bortføre det i samme Bygning hensatte Oplag baade af denne og de foregaaende Tomer. Alle de øvrige Bind var man saa hældig at redde; ligesaa reddedes af Sverres Saga 350 Exemplarer. Men 150 Exemplarer ødelagdes, hvilke Brandfolkene, for at betrygge den lige over for Skolen liggende Kirke, uagtet Udgiverens kraftige Modstillinger, kastede udaf Vinduerne paa Kirkegaarden, hvor de siden enten fortæredes af Luerne, eller traadtes under Fødder“. Men ikke nok med det, da „i den for Fædrenelandet saa sørgelige A. 1807 udbrydende Krig, Englænderne med mageløs Grumhed lode deres Ildsvælg spille mod Hovedstaden, leed Sverres Saga et nyt Uheld. Af 5 Bomber, der rammede Udgiverens Bolig, faldt een, efter at have giennembrudt Target, med saadan en Kraft mod en Pakke, indeholdende 50 exemplarer af Sagaen, at, efterat Pakken var drevet igiennem eet Loft og til alle Sider adsplittet, brast Bomben selv, gik igiennem det andet Loft, og, med stor Fare for Udgiveren, kom i nederste Stokværk. Da saaledes Udgiveren havde Sverres Historie at takke for sit og sin Families Liv, gjorde det nye Tab af Exemplarer ham saa meget mere ondt, som Oldingen nu ikke mere kunde haabe at bringe Bindet til Ende“.

Tilbage til Schubart, der i jan. 1787 begyndte at sætte af den første samlede udgave af Wessels skrifter „Samtlige Skrifter“,¹⁴⁾ og i samme måned fik betroet 2 ark af „Minerva“. Dette tidsskrift blev ellers trykt hos J.F. Schultz, men Schultz var en stærkt expanderende forlægger og trykker, og hans forretning havde åbenbart påtaget sig mere end hans eget sætteri kunne klare. Og det var forresten ikke første gang Schultz gjorde brug af Steins trykkeri, eller rettere sætteri, for Schubart har under okt. 1784 til febr. 1785 anført „for Schulz F,G,H 9 Mk“. (Titel ikke angivet.¹⁵⁾)

Endelig skal der fra arbejdet hos Stein nævnes nogle tryk, som synes at være gået tabt. I perioden juni til okt. 1785 har Schubart sat ark A, B og a af Rousseaus *Leben* til 10 mark arket. Dette værk findes ikke i *Bibliotheca Danica*, men i *Ehrencron-Müllers Forfatterlexicon* er under Christian Eggers opført en bog om Rousseau, udkommet i København 1786, der ikke kendes mere. Det er sandsynligvis den bog, Schubart har arbejdet med.

Et andet tryk, som ikke mere kendes, er „Catalog over afg. Steins bogtrykkerie“, som Schubart satte i sept. 1787. Der er ikke tale om auktionskatalogen over Stein bøger, idet denne auktion fandt sted i juli. Den nævnte katalog må have været en fortegnelse over Steins bogtrykkermateriel: typer, presser o.s.v., som man unægtelig gerne havde set bevaret.

Hos Schultz 1787-90 og 1795-96

Med auktionen i sept. 1787 ophørte Steins trykkeri, og Schubart måtte se sig om efter en ny arbejdsplads. Arbejdsløshed blev der ikke tale om. Til Mikkelsdag fik han arbejde i Schultz's trykkeri, trykkeriet der eksisterer den dag i dag.

Johan Friderich Schultz (1756-1817) var født og udlært i Odense. Efter 6 år som svend i Berlings trykkeri begyndte han 1783 for sig selv efter at købt H.C. Sanders bogtrykkeri for 500 rigsdaler. Det var et lille trykkeri, hvor foruden Schultz selv kun 3 bogtrykkersvende og 2 lærlinge var beskæftiget. Schultz arbejdede det imidlertid hurtigt frem, i 1786 blev han udnævnt til universitetets anden bogtrykker, og året efter, da han den 14. nov. 1787 flyttede trykkeriet til sin nybyggede gård på Højbrostræde, var der 8 svende ansat i trykkeriet. Den ene af dem må være den da nyansatte og med Schultz jævnaldrede Schubart.

Da gården og trykkeriet nedbrændte under Københavns brand juni

1795, lod Schultz sig ikke slå af marken, men købte allerede samme år Peter Marquard Höpffners gård og bogtrykkeri for 30.000 rdl., og havde endnu samme år 13 svende i sit brød.¹⁶⁾

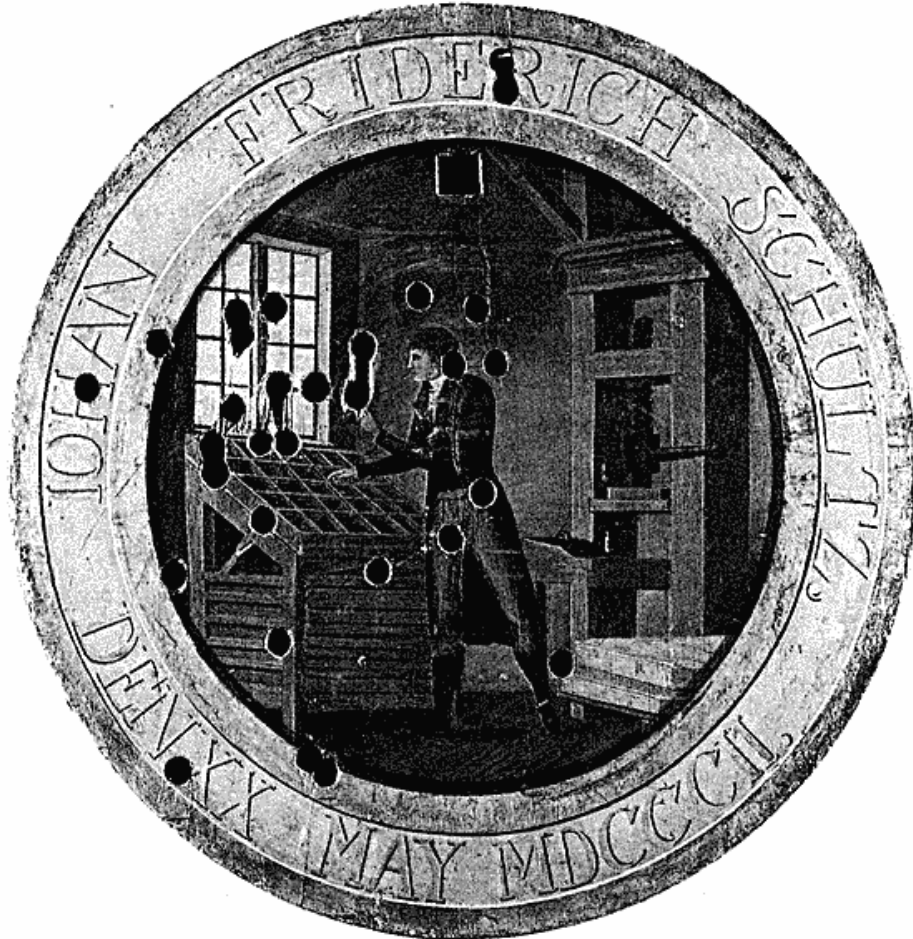
Både før og efter branden blev der hos Schultz trykt en række af tidens mest kendte tidsskrifter og værker, såsom *Minerva* og *Den danske Tilskuer*, Baggenses oversættelse af Holbergs *Niels Klim* med illustrationer af Nic. Abildgaard, Baggenses *Labyrinten* og en række af Knud Lyne Rahbeks værker. Fra 1795, da han var blevet kgl. regeringsbogtrykker, trykte han desuden de kongelige forordninger og andre regeringstryksager.¹⁷⁾

I Schultz' bogtrykkeri var Schubart ifølge regnskabsbogen ansat i 2 perioder, den første fra okt. 1787 til og med marts 1790, den anden fra 22. juli 1795 til og med juli 1796. Her blev der holdt afregning regelmæssigt hver måned. Udover akkordlønnen fik han Mortensaften og Fastelavnsmandag 2 mark, i marts og sept. 2 rdl. i messepenge, i sept. og dec. henholdsvis 1 rdl. 3 mark og 1 rdl. i lysepenge. I kostpenge udbetaltes der månedligt fra 3 til 5 rdl. og i en kort periode 1789-90 8 til 10 rdl.

I jan. 1788 så regnskabet således ud:

	Rdl.	Mk.	Sk.
Minerva A-F à 7 Mark	7		
Omslaget		2	
Ombrukket 1 Ark af Torfesens		1	8
Handelsavisen No. 1-9, i halve Ark à 5 Mark 8 Skilling	8	1	8
Titler til Avisen med forandring		1	8
Qvitteringer til <i>Minerva</i> og <i>Avisen</i>		1	8
Lommebogen af Rahbek, 2 Ark Nonpareil, à 15 Mark	5		
Subskriptionsplan for <i>Preisler</i>		2	
Dito for <i>Pram</i>		1	
Fastelavns Mandag		2	
	22	1	
	4		
Resterer	18	1	

Som hos Stein havde Schubart hos Schultz nogle faste opgaver. Den ene var tidsskriftet *Minerva*. Det udkom med et hefte om måneden på 8 til 10 ark i oktav, og Schubart har sat de fleste ark, mens han var hos Schultz. Lønnen var i hans første ansættelsesperiode 7 mark arket, mens

Skydeskive 1802 med J.F. Schultz i arbejde ved sættekassen. Når et medlem af Det kongelige danske Skydeselskab måtte „give en skive“, valgte han som regel at fremstille et motiv, der illustrerede hans profession. Skydeskiverne opbevares i Københavns By-museum. Hullerne er skudhuller

den i den anden periode var 1 rdl. og 4 mark for ark, der skulle sættes med skriftgraden corpus og 7 mark for resten. Sætning af omslaget betales med 2 mark, ombrydning med 1 mark og 8 skilling pr. ark. Ark, der blev helt omsat, betales naturligvis med fuld sættepris, som det fremgår af regnskabet for februar 1790.

Schubarts anden faste opgave var Handelsavisen dvs. Industri-Handels-Tidende, som Schultz havde overtaget efter Stein. I resten af 1787 havde den samme format, 1 ark i oktav, og samme udgivelseshyppighed,

i gang om ugen, og lønnen var også den samme, 9 mark; men fra 1788 udkom den 2 gange om ugen med et halvt ark, og Schubart fik da 5 mark og 8 skilling pr. nr.

Udover *Minerva* og *Handelsavisen* deltog han i forefaldende arbejde i trykkeriet, hvad jan. måned er et godt eksempel på: ombrydning af et ark af John Erichsens biografi af Torfæus, sætning af 2 ark af „Lommebog for Skuespilyndere“ af Rahbek i den mindste skriftgrad 'nonpareille', kvitteringer til *Minerva* og avisen og to subscriptionsplaner; den ene må gælde J. D. Preisler „Journal over en Reise igiennem Frankerige og Tyskland i Aaret 1788“, og den anden Chr. H. Pram „Samling af Oversættelser i Prosa“. Den sidste, et tobindsværk, satte han en del af i de følgende måneder.¹⁸⁾

Et af de smukkeste værker, der blev trykt i Schultz' trykkeri i disse år, nemlig Baggesens ovennævnte oversættelse af Holbergs Niels Klim, har Schubart æren af at have sat fra ende til anden. Det er en kvartudgave, trykt med to forskellige skriftgrader antikva og illustreret med 16 kobberstik stukket af J. Clemens efter tegninger af Jens Juell og Nic. Abildgaard.¹⁹⁾ Arbejdet begyndtes i juni 1788 og afsluttedes i febr. 1789. Lønnen var 5 mark pr. ark.

I denne periode satte han også som nævnt en del af Chr. H. Prams „Samling af Oversættelser i Prosa“, så der af øvrigt arbejde kun blev tid til nogle småtterier som prislister, billetter, skødebrev, sedler for vognmandslauget, en enkelt subscriptionsplan og diverse lejlighedsvers, akcidenser som Schultz trykkeri åbenbart havde en del af. Andre steder i regnskabet nævnes passersedler, milesedler og afregningslister for lotteriet.

I Schubarts anden periode hos Schultz så regnskabet således ud i begyndelsen af 1796:

<i>Januar</i>	Rdl.	Mk.	Sk.
Tilskueren No. 1,2,3 à 4 Mark	2		
<i>Minerva</i> P Arket af Corpus	1	4	
dito for Dec. R,S,T à 7 Mark	3	3	
af Corpus Z,Aa 1/2 Ark, à 10 Mark	2	3	
Omslaget for Nov. og Dec.		4	
Bibel-Læsningen 11,12,13, St. à 4 Mark	2		
2 Ark Kiøbmands Breve for Knud Christensen	3		
2 dito for Cramer		3	
2 Ark af Skiøderne for Huusmændene, à 1 Rdl.	2		

<i>Januar</i>	Rdl.	Mk.	Sk.
Omsat og forandret 8 Ark à 2 Mark	2	4	
2 Vers for Rahbek		2	
3 Vers for Urtekræmmer Friborg		2	8
Roland, en Fransk Opera	1		
Supskriptionsplan og Prøve for Guldberg $\frac{3}{4}$ Ark	1		
	21		8
	3		
	18		
 <i>Februar</i>	Rdl.	Mk.	Sk.
Tilskueren No. 4-13 à 4 Mark	6	4	
Bibellæsningen 14,15,16,17,18 Stykke, à 4 Mark	3	2	
Minerva A,B,C,D,E,F,I,K,L, à 7 Mark	10	3	
dito af Corpus G,H, à 10 Mark. Omslaget 2 Mark	3	4	
En fransk Forordning, 1 Ark, 9 Mark -			
$\frac{1}{2}$ Ark Plakat 3 Mark	2		
Roland, $\frac{1}{2}$ Ark, 9 Mark - Fastelavns Mandag 2 Mark	1	5	
	28		
	4		
	24		

Udover tidsskriftet Minerva havde Schubart nu „Den danske Tilskuer“ som fast opgave. Dette tidsskrift, der for en stor del blev skrevet af Rahbek, udkom to gange om ugen, hvert nummer på et halvt ark, altså otte sider i oktav. Lønnen var 4 mark pr. nummer.

Desuden har han sat optrykket af biskop Balles „Bibelsk Søn- og Helligdags-Læsning“. Lageret af førsteudgaven, som Schubart havde sat, mens han arbejdede i Vajsenhusets trykkeri (se nedenfor) var brændt sammen med dette trykkeri og dets lager ved Københavns brand. Da Balle nu gerne ville have udsendt et nyt oplag, fik han det udbudt i subskription og contraherede med Schultz om trykningen, en opgave, der viste sig at være af uventede dimensioner, da bogen efter endt subskription skulle leveres i et oplag på 36.047 eksemplarer. Det var faktisk mere end Schultz havde kapacitet til. Det fremgår nemlig af udgavens titelblad, at den er „Trykt i adskillige Bogtrykkerier“. Men selve sætningen har formodentlig været foretaget hos Schultz.²⁰⁾

Derudover har Schubart så sat forskellige småtryk.

I Vajsenhusets trykkeri 1790–95

I den mellemliggende periode, tiden fra maj 1790 til Københavns brand den 5.–7. juni 1795, var Schubart ansat i Vajsenhusets bogtrykkeri. Det bestyredes siden 1788 af hans far, Carl Friderich Schubart. Hvad der har fået sønnen til at skifte arbejdsplads, er usikkert. Faderen var på dette tidspunkt 60 år, og måske var det meningen, at sønnen skulle kvalificere sig til at overtage stillingen som bestyrer af Vajsenhusets trykkeri efter faderen.

Vajsenhusets produktion bestod hovedsagelig af trykning af bibler, ny testamenter, salmebøger, katekismer og anden religiøs litteratur, desuden skolebøger og andre lærebøger. Hertil kom enkelte videnskabelige værker og andet forefaldende arbejde og akcidenstryk. De tider var forbi, hvor det havde trykt store og gedigne værker som f.eks. F.L. Nordens „Voyage d'Égypte et de Nubie“ 1755 og Johs. Mollers „Cimbria litterata“ 1744.

I Vajsenhuset blev der holdt afregning hver måned eller næsten hver måned, og Schubart fik her følgende tillæg: messepenge i april 2 rdl. 3 mk., lyse- og messepenge i sept. 5 rdl., helligdage i dec., april og maj pr. helligdag 1 mk., Mortens aften og fastelavn 3 mk. hver. I kostpenge fik han udbetalt fra 5 til 10 rdl. pr. måned, enkelte gange noget mere.

I Vajsenhusets trykkeri var Schubart som regel beskæftiget med sætning af to til fire bøger og et eller flere småtryk om måneden. De efterfølgende fem prøver fra de fem år er meget karakteristiske med hensyn til både Schubarts arbejde og trykkeriets blandede produktion af egne forlagsskrifter og værker trykt for andre forlag:

<i>Marts 1791:</i>	Rdl.	Mk.	Sk.
Psalmebogen i duodez I,L,M, à 2 Rdl. 8 Sk.	6	1	8
Grønlandsk Grammatik A,B,C, 1 Rdl. 4 Mk.	5		
En folio Columnne Apothekersedler		1	8
	11	3	
	5	2	
	6	1	

	Rdl.	Mk.	Sk.
<i>Februar 1792:</i>			
Biblia 12mo Ll,Mm, – à 5 Rdl. Arket	10		
Quartbibelen Ecc, en form, Iii, (F) à 7. Mk 8 Sk.	3		12
Et Vers		1	
	13	1	12
	5	2	
	7	5	12
<i>Oktober 1793:</i>			
Octav-Bibelen M,N,O, à 2 Rdl. 4 Mk.	8		
Himmelske Have-Selskab, G-Z à 1 Rdl. 8 Sk.	18	2	8
Det grønsl. Testament Kkk	1	1	
Bibelsk Søn- og Helligd. Læsning No. 1,2,3, à 5 Mk.	3	2	
En Subskriptionsplan dertil		1	8
	31	1	
fordring 1 Rdl.	11	4	
	19	3	
<i>April og maj 1794:</i>			
Octav-Bibelen Ec-Nn, nye Test. X, à 16 Mk.	26	4	
Bibel-Læsning No. 25–28, omsat 1,2,3 og Reg. ialt	8	2	
Farvebog for Rothe A-G, 6 ½ Ark, à 7 Mk.	7	3	8
Brochmanns Postil Gg-Tt, à 7 Mk.	15	1	
Det grønlandske Testament Ooo, Ppp	2	2	
Messepenge, Mortens- og fastelavnsdag, 5 helligdage	4	2	
	64	2	8
	21		
	43	2	8
<i>Maj 1795:</i>			
Octav-Bibelen, nye Test. B,C,D, à 2 Rdl. 4 Mk.	10	4	
Bibel-Læsning No. 55,56,57,58,59 og 2 ¼ Ark			
Reg. à 10 Mk.	10		
Titelarket af Toldrullen 1 Rdl. 8 Sk. – Riegels Kongehist.			
I,K, à 9 Mk.	4	8	

<i>Maj 1795:</i>	Rdl.	Mk.	Sk.
Fornuftens Archiv af Riegels A,B,C 10 Colum. 1 Rdl.	2	3	12
Brochmans Postil, 2den Deel, O,P,Q, – og 2 helligdage	3	5	1
	30	3	12
	10		
	20	3	12

Salmebogen, som blev sat i 1790–91, er sandsynligvis Guldbergs salmebog, som Vajsenhuset i 1778 havde fået eneret på at udgive. Et nyt oplag udkom i 1791. Præsten Otto Fabricius' „Forsøg til en forbedret grønlandsk Grammatica“ har Schubart sat i tiden fra marts til dec. 1791. Og apothekersedlerne har sikkert været til brug for Vajsenhusets eget apotek.

I de følgende år var han med til at sætte bibelen 3 forskellige formater. Udgaven i oktavformat satte han stort set alene. Pr. ark var sættelønnen for kvartudgaven 7 mk. og 8 sk., for oktavudgaven 16 mk. eller 2 rdl. og 4 mk., mens den for duodezudgaven var 5 rdl. I intet tilfælde opgives det, hvilken skriftgrad der er tale om. Af udgaverne selv fremgår det, at de alle er sat i to spalter, kvartudgaven i cicero, oktavudgaven i corpus og duodezudgaven i nonpareil. Den sidste skriftgrad er så lille, at man skal have gode øjne for at kunne læse den.

Fra 1793 til nov. 1794 satte han den sidste trediedel af Det ny Testamente på grønlandsk, og derudover nævnes i de ovennævnte prøver endnu to forlagsskrifter. Det ene er biskop Balles Bibelsk Søn- og Heligsdags-Læsning. Balle var om efteråret 1793 begyndt at holde ugentlige bibellæsninger hver søndagsaften i Vajsenhusets kirke. Teksterne til de enkelte søndage lod han trykke i Vajsenhusets trykkeri, hvor man kunne abonnere på dem. De kom med et halvt ark i oktav hver uge, fra okt. 1794 med et helt ark, og forelå trykt hver lørdag.²¹⁾ Schubart har sat dem alle, og lønnen var 5 mark for et halvt ark og 10 mark for et helt ark.

Det andet forlagsskrift var en ny udgave af Jesper Brochmands Huspostil. Den var en af de mest udbredte andagtboøger i 1600- og 1700-tallet og udkom i et utal af udgaver. Vajsenhuset, der havde fået privilegium på den, havde udsendt en udgave så sent som 1788 og et anhang til den, som Schubart havde sat en del af, var kommet i 1790–91. Men i slutningen af 1793 havde man igen skønnet, at en ny udgave var påkrævet, og Schubart blev sat i gang. Han nåede at sætte hele første bind og var godt i gang med andet bind, inden Vajsenhuset og dets trykkeri,

og dermed denne udgave, brændte 1795. Vajsenhusets trykkeri prøvede ikke senere at genudgive Brochmands postil.

Ved siden af forlagsskrifterne blev der i Vajsenhuset trykt skrifter for andre forlag. „Himmelske Have-selskab“ var et af dem. Det var en i 1700-tallet meget populær opbyggelsesbog af tyskeren Johan Qvirsfeld. Den blev første gang oversat til dansk af Peter Møller i 1691. Derefter udkom den 7 gange, sidste gang i 1794, den her nævnte udgave. På titelbladet oplyses, at den er på boghandler J.G. Rothes forlag. Trykkerens navn nævnes derimod ikke. Schubart har sat hele bogen fra sept. til nov. 1793. Et værk af lignende art, også på boghandler Rothes forlag, var „Den Himmelske Herredag“ af Albert Raffin, som Schubart satte samme år i juni og juli og i samme format og til samme løn. Endelig satte han i marts og april 1793 „Bibelske Historier“ i duodez på fem et halvt ark. Det må være en efter al sandsynlighed nu tabt udgave af Joachim Hörsters lille bog „Kort Udtog af de Bibelske Historier“, som kom i en række udgaver på Rothes forlag fra 1773 og til 1803, nogle efter angivelsen på titelbladet trykt i Vajsenhuset; men ingen er fra 1793.

I 1794 havde Vajsenhusets trykkeri igen arbejde for Rothe, nu andenudgaven af „Den paa Kundskab og Erfaring grundede nye Farve-Bog“ udgivet af Christine Varg, også denne gang uden angivelse af trykker på titelbladet. Den blev sat i løbet af de to måneder.

I maj 1795, måneden før Københavns brand i juni, arbejder Schubart med tre titler for andre forlag. Af optegnelserne i de forgående måneder fremgår det, at „Titelarket til Toldrullen“ er den danske oversættelse af Thom. Ant. de Maricus om bestemmelser om Øresundstolden „Øresunds Told-Rulle, tilligemed Bestemmelse af andre Udgifter ved Farten igiennem Sundet“ 1795. Den var på boghandler A. Soldins forlag, og i dette tilfælde er trykkeren nævnt på titelbladet:

Første hefte af „Fornuftens og Menneskehedens Rettighedens Archiv“, udgivet anonymt af N. D. Riegels, har ganske vist ikke trykangivelse, men da heftet er på det her angivne antal ark, må det antages at have været trykt i Vajsenhuset.

„Riegels Kongehist.“, som de foregående måneder i regnskabet betegnes „Christian den 2dens Historie“, må være N. D. Riegels „Skilderie af Christian Anden“. Det er den første afhandling i hans „Smaa historiske Skrifter“, som ganske vist først udkom i 1796, men et brev fra Riegels til P.A. Heiberg synes at bekræfte, at afhandlingen har været renytrykt allerede i 1795.²²⁾

Undersøger man nu Kgl. Bibls pligtafleveringsprotokol for disse år, ser man forgæves efter disse bøger. Vajsenhuset har åbenbart kun af-

leveret sine forlagsskrifter, og ikke bøger trykt for andre forlag. Når man ser forgæves efter enkelte af Vajsenhusets egne forlagsskrifter, f.eks. det grønlandske Ny Testamente, der dog må have været færdigtrykt i nov.-dec. 1794, må det skyldes, at Vajsenhuset kun afleverede en gang om året, normalt i aug.-sept. Og i aug. 1795 var hele Vajsenhusets lager af forlagsskrifter brændt.²³⁾

Efter branden stod Schubart arbejdsløs, men ikke mere end halvanden måned. Hans gamle arbejdsgiver Schultz, hvis trykkeri også var brændt, købte som ovenfor berørt Peter Marqvards Høpfliners gård og trykkeri, og Schubart blev så atter beskæftiget hos ham. Sammesteds fik også hans fader midtertidig ansættelse som faktor.²⁴⁾

Løn og arbejdsydelse

Schubart følger i sit regnskab sædvanligvis kalenderåret. Det gælder dog ikke årene 1783–86, men regnskaberne kan her omregnes til gennemsnitlige „årsværk“. Ses der iøvrigt bort fra et år, hvor han frivilligt eller tvunget var uden fuld beskæftigelse (1790), og sammentælles lønnen hos Schultz fra 1.8.1795 til 31.7.1796, var årslønnen som følger:

		Rdl.	Mk.	Sk.
Fra 29/9 1778 hos Thiele	1778 jan.-dec.	117	3	
Fra 29.9.1779 hos Simmelkjær	1779 jan.-dec.	130	2	
	1780 jan.-dec.	195	1	6
	1781 jan.-dec.	189	2	4
	1782 jan.-dec.	203	1	
Fra 29/9 1783 hos Stein	1783 jan.-dec.	(214)		
	1784 jan.-dec.	(214)		
	1785 jan.-dec.	(214)		
	1786 jan. dec.	(214)		
Fra 29/9 1787 hos Schultz	1787 jan.-dec.	264		12
	1788 jan.-dec.	267	5	6
	1789 jan.-dec.	309	4	8
I Vajsenhuset	1791 jan.-dec.	180	1	8
	1792 jan.-dec.	266	1	12
	1793 jan.-dec.	280	5	
	1794 jan.-dec.	288	3	12
Hos Schultz	1/8 1795 til 31/7 1796	265		2

Schubarts årsløn var altså jævnt stigende, indtil den toppede i 1789 med 309 rigsdaler 4 mark og 8 skilling. Efter et fald 1791 stabiliserede den sig og lå i de sidste fire år på 265 til 288 rigsdaler.

Ser man på hans gennemsnitlige månedsløn, er den de første to år ca. 10 rigdaler pr. måned, fra 1780 til 1786 15 til 18 rigdaler pr. måned og fra 1787 til 1796 21 til 25 rigsdaler pr. måned, bortset fra 1791, hvor hans månedlige indtjening i Vajsenhusets trykkeri var 15 rigsdaler.

Den gennemsnitlige ugeløn gik fra 2 rdl. til $2\frac{1}{2}$ de første to år stigen-
de til 3 rdl. til knap 4 rdl. i 1780–82, derefter i årene 1783 til 1786 4 rdl. Fra 1787 til 1796 lå ugelønnen på 5 til $5\frac{1}{5}$ rdl. bortset fra 1789, hvor han fik lige ved 6 rdl. og 1791, hvor han tjente knap $3\frac{1}{2}$ rdl.

Variationen i indtjeningsmuligheder er ganske slående, og selv om der næsten ikke foreligger noget sammenlingsmateriale, er der næppe tvivl om, at Schubarts indtægter er udtryk for, hvad en formentlig dygtig bogtrykkersætter med god beskæftigelse kunne tjene i København ca. 1778–96. Et tilfældigt bevaret regnskab fra Godiches trykkeri viser, at svendene i 1781, da trykkeriet var under afvikling, tjente i gennemsnit knap 10 rdl. på en måned, mens en sætter i det lille trykkeri i Viborg, ligeledes på akkordarbejde, 1788 modtog en årsløn på 107 rdl. eller knap 9 rdl. pr. måned.²⁵⁾

Aflønningen af en bogtrykkersvend var som fremgået enten fast løn, visse penge som det hed, f.eks. 2 rdl. pr. uge, eller akkordløn efter beregning, d.v.s. lønnen rettede sig efter, hvormange ark der blev sat eller trykt. Denne blev fastsat af principalen for hvert skrift. Der blev her taget hensyn til, hvilken skriftgrad teksten skulle sættes med, om den skulle sættes i spalter med forskellig skriftstil i spalterne, om der f.eks. var noter eller indskud i teksten, som skulle sættes med anden skriftgrad etc. Ved fuld beskæftigelse kunne der tjenes mest på denne måde, men var ordretilgangen knap, var visse penge den sikreste indtjeningsmulighed.

I Schubarts tilfælde arbejdede han som nævnt fra Mikkelsdag 1777 til Mikkelsdag 1778 hos Höecke på fast løn og fik 14 mk. eller 2 rdl. og 2 mk. pr. uge. Tilsvarende fik han 2 rdl. pr. uge i de sidste 2 uger, han var ansat i Steins trykkeri. Den mindre lønsats skyldes nok, at der kort før trykkeriets ophør ikke var så meget at lave. Ellers blev han aflønnet efter beregning.

Afgørende for beregningen var de to grundfaktorer, arkenes og skriftgradernes størrelse. Et folioark udgøres af 4 sider, et kvartark af 8, et oktavark af 16 og et duodezark 24. Forskellene i sideantal elimineres dog i nogen grad af, at der kan stå mere på en folioside end en kvartside osv.,

Den første Mose Bog.

1. Capitel.

Alle tings Skabelse udi sex dage.

Begyndelsen skabte Gud; himmelen og jorden.

1. Dg jorden var øde og tom; og der var mørk oven over afgrunden; og Guds Mand sovede oven over vandene.

2. Dg Gud sagde: "vorde lys; og der blev lys."

3. Dg Gud sene, at lyst var god; og Gud gjorde Skilmis imellem lyst og mørket.

4. Dg Gud kaldte lystedag, og morskaldte han nat; og der blev aften, og der blev morgen, første dag.

5. Dg Gud sagde: "vorde en udstrakte befastning imid i vandene; og den skal være imellem vand og vand."

6. Dg Gud gjorde den udstrakte befastning, og gjorde Skilmis imellem vandet, som var neden til i den udstrakte befastning; og imellem vandet, som var oven til i den udstrakte befastning; og det skede saa.

7. Dg Gud kaldte den udstrakte befastning himmel; og der blev aften, og der blev morgen anden dag.

8. Dg Gud sagde: "vandene under himlene forsamles til en sted, at det tørre sees; og det skede saa."

9. Dg Gud kaldte det tørre jord, og vandens forsamling kaldte han hav; og Gud sene, at det var god.

10. Dg Gud sagde: "jorden udgive græs, urter, som give sæd, frugtbar træer, som bære frugt efter sit slags; og have sin sæd i sig paa jorden; og det skede saa."

11. Dg jorden udgav græs, urter, som bære frugt, og træer, som bære frugt, og havde sin sæd i sig efter sit slags; og Gud sene, at det var god.

12. Dg der blev aften, og der blev morgen, tredje dag.

13. Dg Gud sagde: "vorde lys paa himmelens udstrakte befastning, at

gjøre Skilmis imellem dagen og imellem natten; og de skal være til tegn, og til bestemte tider, og til dage, og aar."

14. Dg de skal være til lys i himmelens udstrakte befastning, til at lyse over jorden; og det skede saa.

15. Dg Gud gjorde de to store lys: det store lys, at regiere dagen, og det lille lys, at regiere natten, og stierne.

16. Dg Gud satte dem i himmelens udstrakte befastning; til at lyse over jorden.

17. Dg til at regiere om dagen og om natten, og til at skille imellem lyst og imellem mørket; og Gud sene, at det var god.

18. Dg der blev aften, og der blev morgen, fjerde dag.

19. Dg Gud sagde: "vandet udgive mangfoldige vrimlende dyr, som have levende hiele; og fugle skal stooe over jorden, imod himmelens udstrakte befastnings overdel."

20. Dg Gud skabte store kvastfiske; og allehaande levende og rørende dyr som vandet udgav mangfoldige efter sit slags, og allehaands fugle med vinger, efter sit slags, og Gud sene, at det var god.

21. Dg Gud velsignede dem, og sagede: "vorder frugtbar og mangfoldige, og slder vandene i havet; og fuglene vorder mangfoldige paa jorden."

22. Dg der blev aften, og der blev morgen, femte dag.

23. Dg Gud sagde: "jorden udgive levende dyr, efter sit slags, og vilde dyr paa jorden efter sit slags; og det skede saa."

24. Dg Gud gjorde vilde dyr paa jorden efter sit slags, og allehaande orme paa jorden efter sit slags; og Gud sene, at det var god.

25. Dg Gud sagde: "lader os gjøre et menneske i vort billede, efter vor lanelse; og de skal regnere over havets fisker, og over himmelens fugle, og over saet, og over al jorden, og over alle orme, som krybe paa jorden."

26. Dg Gud skabte mennesket i sit

Side i Vajsenhusbibel i duodez (1791) trykt med mindste skriftgrad i to spalter. På grund af den tætte sats er navneordene sat med små forbogstaver. Originalens størrelse

og blev en bog sat med små skriftgrader, blev tekstmængde og arbejdsindsats pr. ark naturligvis større, hvad der ikke mindst var tilfældet, når teksten blev sat med lille skrift fordelt på 2 spalter. Ovenfor er nævnt Minerva, der hos Schultz akkorderedes til 7 mk. arket for tekst sat med brødskriften cicero, men til 1 rdl. og 4 mk. for tekst sat med den mindre skriftgrad corpus. I Vajsenhuset var taksten for biblen i duodez 5 rdl. arket, men for salmebogen, også i duodez, kun 2 rdl. og 8 sk. Forklaringen er, at biblen er sat med mindsteskriften nonpareil i to spalter, mens salmebogen blev sat med lidt større skrift og kun i een spalte.²⁶⁾

De vekslende størrelsesforhold gør det vanskeligt at sige præcist, hvad en sætter kunne nå at udføre inden for et givet tidsrum. For at finde et gennemsnit har jeg fra Schubarts regnskab valgt at sammenligne 24 enkelte måneder spredt mellem 1777 og 1795, hvor han ikke har sat accidenser eller andre tryk med usikre arkantal. Gennemsnittet bliver da $15-15\frac{1}{8}$ ark pr. måned uanset arkformat og skriftstørrelse. Det vil sige rundt regnet en bog på ca. 250 oktavsider pr. måned. I en arbejdsuge à 6 dage à ca. 11 timer kunne en sætter klare at sætte i gennemsnit ca. $3\frac{1}{2}$ ark. Med store skriftstørrelser mere, med mindre mindre.

Schubart sidenhen

Med juli 1796 hører regnskabsbogen op. Hvad Schubart har beskæftiget sig med i den følgende tid vides ikke. Måske har han hjulpet sin fader med genindretningen af Vajsenhusets trykkeri. I begyndelsen af 1797 døde hans fader, og Schubart fik overdraget ledelsen af Vajsenhusets trykkeri. Samtidig blev han Vajsenhusets boghandler efter Ole Saxtorph, der døde samme år. Da den student, som skulle læse korrektoren, ikke var sit job voksen, og derfor blev afskediget, blev også dette hverv overdraget til Schubart. Det var en tillidserklæring, når han således på én gang kom til beklæde 3 poster, men dertil skal dog siges, at Vajsenhusets bogaktiviteter var på retur. Da Schubart døde 1830, blev trykkeri og boghandel ganske enkelt nedlagt.²⁷⁾ I hele 30 år beklædte han iøvrigt den kollegiale tillidspost som formand for typografernes begravelseskasse.²⁸⁾

Schubarts personlige eftermæle beror alene på nogle erindringer skrevet af typograf Jens Christian Lund, der stod i lære hos ham i Vajsenhusets trykkeri fra 1817 til 1822. Han skriver: „Mine Læreaar henglede, og jeg lærte Sætteriet saa temmelig godt, men langfra som jeg skulde have lært det; det var for det Første et af de mindre heldige Bogtrykkeri-

er, da det for det meste gik med Vajsenhusets Arbejder, af private og kunstigere Arbejder saac jeg sjelden noget til; for det Andet var Bogtrykker Schubart en brutal Mand og langfra at omgaaes med nogen Kjærlighed...".

Forståelig ikke mindst under disse omstændigheder var Lunds glæde den dag, han havde udstået læretiden:

„Den 21de Juni 1822, jeg seer det i Tankerne endnu, da min Principal, Bogtrykker Schubart kom gaaende over Vajsenhusets Gaard med sin bredskyggede Hat paa og den røde Foliant under Armen – en Ind- og Udskrivningsbog, hvori Copie af Contracterne mellem alle hans Lærlinge vare indførte –; det var Kl. imellem 7 og 8 Aften, da Officinets Medlemmer efter endt Dagværk havde samlet sig, og hvortil jeg og en Medlærling Peter Tetens Kragh, hvis Læretid ligeledes var udløben, knyttede os, da Hr. Schubart høitidsfuldt indfandt sig og blev hilset af Officianterne [dvs. svendene], som derefter paa sædvanlig Maade spredte sig om et Bord tilligemed Hr. Schubart, der efter nogle indledende Ord oplæste de Paagjældendes Contracter og yttrede sig derpaa saaledes: 'Da Peter Tetens Kragh og Jens Christian Lund efter disse Contracter have udstaaet deres Læreaar og opførte sig til min Tilfredshed, erklærer jeg dem herved som Medlemmer af Bogtrykkerkunsten, og at de kunne passere for duelige Kunstforvandre'. – Hvorpaa den høitidelige Lykønskning og det broderlige Haandslag paafulgte, som – efter Servering med Viin og Kage – sluttede med nogle Skoler paa en lykkelig Fremtid".²⁹⁾

NOTER

(1) Svendecontrabøger omtales 1780 i et regnskab fra Godiches trykkeri i (Henry Hellsen): *To hundrede Aar. Det Berlingske Bogtrykkeri 1733-1933*, 1933, s. 40. Andre oplysninger om løn i: *Et uddrag af Viborg Stiftsbogtrykkeris tohundredeårige historie 1771-1971*. Viborg 1971, s. 64ff; om typograf Jens Christian Lunds løn 1832 i: *Typograf Jens Christian Lunds Erindringer*. Kbh. 1934, s. 21f. – (2) *Skandinavisk Bogtrykker-Tidende* 5. Årg. 1874, sp. 122; A. Exner: *Efterretninger om Det Kongelige Vajsenhuus*. Kbh. 1881, s. 67f. – (3) Emil Selmar: *Gamle Dages Bogtrykkerforhold i Omrids*. Kbh. 1916, s. 26-29. – (4) C. Nyrop i: *Skandinavisk Bogtrykker-Tidende* 5. Årg. 1874, sp. 51ff. – (5) R. Nyerup: *Kjøbenhavn Bogtrykkeriers Historie fra Begyndelsen til Dato*, i: *Læsendes Aar bog for 1800*, s. 87. – (6) Emil Selmar (note 3) s. 54. – (7) Jvf. *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve som fra 1670 af ere udkomne...* ved J. H. Schou, VI. Deel. Kbh. 1778, s. 236. – (8) R. Nyerup (note 5) s. 87f; *Skandinavisk Bogtrykkertidende* 2. Årg. 1871, sp. 33ff; V. E. Clausen: *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565-1884*. Kbh. 1985, s. 28ff. – (9) R. Nyerup (note 5) s. 86f. – (10) Aftryk til en Skrift- og Bogstavprøve af alle de Skrifter og Bogstaver samt Zirater, som forefindes i Bogtrykker August Friderich Steins Bogtrykkerie i Kjøbenhavn, hvilke alle ere støbte af Johan Gottfried Pøezsch kongl. privilegeret Skriftstøber sammesteds. 1774. Fortalen.

(11) F. eks. Laur. Fogtmans *Samling af alle giældende forordninger, Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve... der angaae Religionen, Gejstligheden ... samt Bøger og Almanakker*. 1784; *Suhms Samlinger til den Danske Historie II*. 1784; *Jens Baggesens Comiske Fortællinger*. 1785; *Niels Schiørrings Arier og Sange ... 1786 og Eyrbyggiasaga og Edda Sæmundar hins Fróða, Pars I, begge 1787*. Kgl. Bibl.s arkiv, F 1: *Pligtafleveringsprotokol* s. 107, 110, 119, 125, 138. – (12) *Luxdorps Dagbøger*. I uddrag udgivne ved Eiler Nystrøm, II. 1930, s. 377. – (13) Jvf. *Dansk boghaandværk gennem tiderne 1482-1948*. Kbh. 1949, nr. 145 (Annoteret udstillingskatalog). – (14) *Dansk boghaandværk* (note 13) nr. 176. – (15) X-arket og et halvt ark med tabeller rundt omkring i arkene af Löwenörns *Reise* opgøres for sig i de næste to poster i regnskabet. Udover de i teksten nævnte værker er der iøvrigt tale om følgende bøger (anført efter *Bibliotheca Danica*): [Kirstein, Ernst Phil.]: *Breve over den ny Financeplan for Danmark*. 1786; *Elegie til General-Maj. de Classen til Corselitze, ved Hans Frues Død* 17. Mart. 1786. U. St.; *Martfelt, Chr.: Gjenpart af 3 merkelige Spørsaale til Theologer og Gejstlige i Dannemark og Norge, bekjendtgjorte i de offentlige Tidender den 22. April forleden*. 1786; *En Tale af Basilius Den Store, visende hvorledes Hedningernes Skrifter kan læses med Nytte*. 1786; *Fortegnelse paa dennem, som udi Kiøbenhavn ere copulerede, fødte og døde i 1786 eller Fortegnelse paa de Svagheder, hvoraf efterskrevne Antal her udi Kiøbenhavn ere døde og begravne i Aaret 1786*; [Monrad, Pet. Joh.]: *Til Hr. Hans Haagen, Hof og Statsrets Procurator*, 21. Jul. 1786. Kbh., samt en islandsk forordning, som ikke nærmere kan bestemmes.

(16) V. Hostrup-Schultz: *Familien Hostrup fra Mariager*. 1929, 18ff; s. 33 fotografisk gengivelse af Schultz' trykkeris svendebog, hvori Schubart 1795 har skrevet sit navn sammen med 12 andre svende. Trykkeriet beskæftigede altså da 13 svende. – (17) Jørgen

Bang: Fra Godiche til Schultz. Bogtrykkeri og forlag i 300 år 1661–1961. Kbh. 1961, s. 19ff. – (18) Jon Erichsen: Thormod Torfesens Levnetsbeskrivelse. Kbh. 1788; Lommebog for Skuespilyndere udg. af Kn. Lyne Rahbek. Kbh. 1788; J. D. Preisler: Journal over en Reise igiennem Frankerige og Tyskland i Aaret 1788, I-II. Kbh. 1789; Chr. H. Pram: Samling af Oversættelser i Prosa til Nytte og Fornøjelse, I-II. Kbh. 1788. – (19) Jvf. Lauritz Nielsen: Den danske Bog. Kbh. 1941, s. 169f og Dansk boghaandværk (note 13) nr. 182. – (20) Harald Ilsøe: Bestsellere og Bogbelønninger, i: Magasin fra Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket I, 4. årg. nr. 1 1989 s. 18ff. – (21) Jvf. Harald Ilsøe (note 20) s. 18. – (22) Til Belysning af literære Personer og Forhold i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Århundrede, udg. af S. Birket Smith. Kbh. 1884, s. 110 note 1. – (23) Kgl. Bibl.s arkiv, F 42: Pligtafleveringsprotokol s. 45. – (24) Ths. Pedersen: Dansk Typograf-Forbunds Begravelseskasse. Kbh. 1954, s. 31. – (25) (Henry Hellsen) (note 1) s. 40.; Et uddrag (note 1) s. 67. – (26) Fastsættelse af takster for sættere og trykkere synes ikke bevaret fra Schubarts tid. I Bogvennen 1918, s. 45ff, kan man se, hvor differentierede de forskellige arktakster var i 1818. – (27) A. Exner (note 2) s. 109f og 128f. – (28) Ths. Pedersen (note 24) s. 85. – (29) Typograf Jens Christian Lunds Erindringer. Kbh. 1934, s. 14ff.